

הסוגיא העשרים וחמש: 'בילגה' (נו ע"ב)

בילגה לעולם חולקת בדרום.

- [1] תנו רבנן: מעשה במרים בת בילגה שהמירה דתה, והלכה ונשאת לסרדיוט אחד ממלכי יוונים. כשנכנסו יוונים להיכל היתה מבעטת בסנדלה על גבי המזבח, ואמרה: לוקוס לוקוס, עד מתי אתה מכלה ממונן של ישראל ואי אתה עומד עליהם בשעת הדחק! וכששמעו חכמים בדבר קבעו את טבעתה, וסתמו את חלונה. ויש אומרים: משמרתו שוהה לבא, ונכנס ישבב אחיו עמו, ושימש תחתיו. אף על פי ששכיני הרשעים לא נשתכרו – שכיני בילגה נשתכרו, שבילגה לעולם חולקת בדרום וישבב אחיו בצפון.
- [2] בשלמא למאן דאמר משמרתו שוהה לבא – היינו דקנסינן לכולה משמר, אלא למאן דאמר מרים בת בילגה שהמירה דתה, משום ברתיה קנסינן ליה לדידיה?
- [3] אמר אביי: אין, כדאמרי אינשי: שותא דינוקא בשוקא, או דאבוה או דאימיה.
- [4] ומשום אבוה ואימיה קנסינן לכולה משמרה?
- [5] אמר אביי: אוי לרשע אוי לשכינן, טוב לצדיק טוב לשכינן.

ברייתא ודיון בה

מסורת התלמוד

[1] תוספתא סוכה ד כח (מהד' ליברמן, עמ' 277-278); ירושלמי סוכה ה ח, נה ע"ד. [5] **אוי לרשע אוי לשכיניו**. משנה נגעים יב ו.

רש"י

מרים בת בילגא ממשמר בילגה היתה, וכן שמה. **כשנכנסו יוונים** להיכל בימי מתתיהו בן יוחנן. **לוקוס** הוא זאב בלשון יווני. **וכששמעו חכמים בדבר** לאחר שגברה יד בית חשמונאי. **סתמו חלונה** של משמרה, ולקמן פריך: ומשום דידה קנסינן לכולה משמרה? משמרתו של בילגה שוהה לבא – כשהגיע שבת שלה, לא היו באים, ומוכחא מילתא, שאין העבודה חביבה עליה. **ונכנס ישבב אחיו** סדר משמרות: בילגה אחר ישבב – וכשישבב יוצא בילגה נכנס, וכשהיה משמרת בילגה לבא, עיכבן ישבב במשמרתו, ולא יצא, לפיכך קנסוה. ואף על פי שכל שכיני הרשעים לא נשתכרו – דאוי לרשע, אוי לשכיניו. **שכיני בילגה נשתכרו** היינו ישבב. שבילגה לעולם חולקת בדרום – ואפילו בכניסתו, וישבב לעולם בצפון אף ביציאתו, שהרי בילגה נכנס אחריו – ושבח הוא להם לחולקי צפון. **משום ברתיה קנסינן ליה** לדידיה כלומר, אפילו לאבוה – מי הוה לן למיקנסיה? שותא דינוקא בשוקא דאבוה או דאימיה – משל הדיוט הוא: מה שהתינוק מדבר בשוק, מאביו או מאמו שמע, אף (זה) (מסורת הש"ס: [זו]) אם לא שמעה מאביה שהיה מבזה את העבודה, לא אמרה כן, שותא – דיבור, כמו: לא תיפוק לכו שותא (בבא בתרא לט, א), ובקדושין (ע, א): שותא דמר לא ידענא. אוי לרשע ואוי לשכיניו – בתורת כהנים תניא: וחלצו את האבנים – נגע באבן שבמקצוע – שניהן חולצין, ואף על פי שהנגע לא נראה אלא בביתו של זה, מחמת שהיתה עינו צרה בכליו, חבירו לקה בשבילו, מכאן אמרו: אוי לרשע אוי לשכיניו, וממילא, טוב לצדיק טוב לשכיניו – דמדה טובה מרובה.

תקציר

לפי משנה סוכה ה ח נענשה "בילגה", אחת ממשמרות הכהונה, בכך שהיא לעולם חולקת את לחם הפנים בצד הדרומי של העזרה, אף כשהיא המשמר הנכנס. ברייתא המובאת בפתח סוגיא זו מציינת שני חטאים אפשריים של המשמר: לפי פירוש אחד שהתה בילגה פעם מלבוא למשמרת שלה, ולפי הפירוש השני, אחת מבנות המשפחה נישאה לחייל יווני, ובשעת טימוי ההיכל בידי היוונים היא בעטה במזבח וגידפה. במשא ומתן קצר מסביר אביי את העונש הקולקטיבי לחטא של בת המשפחה בשני פתגמים: "שיחת התינוק בשוק היא של אביו או של אמו", ו"אוי לרשע אוי לשכנו".

מן הניתוח עולה שההערות של אביי הוסבו במקור ישירות על הברייתא, וההקשר של הפתגם השני היה שונה במקצת מזה שבמשא ומתן הנוכחי. בעקבות חוקרים אחרים מוצע כאן ששתי הסיבות להפליית בילגה משקפות את העובדה שהכהונים המתיוונים שנגדם מרדו החשמונאים, שמעון ומנלאוס, היו ממשפחת בלגאה (ראו הנוסח הלטיני והנוסח הארמני של מכבים ב, ד כג), דהיינו בילגה. סיפור הבת הנשואה ליווני משקף את המציאות הזאת, והשהייה מלבוא אינה איחור חד-פעמי, אלא היא מתייחסת לחוסר הנכונות של בית האב המתיוון להשתתף בעבודה לאחר חנוכת הבית בימי יהודה המכבי.

מהלך הסוגיא ותולדותיה

לפי משנה סוכה ה ח הכהונים הנכנסים, דהיינו הכהונים מן המשמר הנכנס, חולקים את לחם הפנים בצפון העזרה, וכדוני המשמר היוצא חולקים בדרום, פרט למשמר אחד, משמר בילגה "שלעולם חולקת בדרום", גם כשנכנסים, "וטבעתה קבועה וחלונה סתומה". בברייתא המובאת בראש הסוגיא שלנו מוסבר ששלושת הדברים המיוחדים במשמר בילגה הם עונש, אלא שנחלקו התנאים על מה נענשה בילגה. יש אומרים שמרים בת בילגה נהגה בעזות מצח כלפי המזבח והקב"ה, ויש אומרים שמשמר בילגה איחר לבוא פעם אחת ושכנו ישב נאלץ לשרת במקומו [1]. מקבילות לברייתא שלנו מצאנו בתוספתא סוכה ד כח וירושלמי סוכה ה ח, נה ע"ד. זה לשון התוספתא (מהד' ליברמן, עמ' 277-278):

בלגה לעולם חולקת בדרום, וטבעתה קבועה וחלונה סתומה, מפני מרים בת בלגה שנשתמדה. הלכה ונשאת לסרדיוט אחד ממלכי יון. וכשנכנסו גוים להיכל באתה וטפחה על גגו של מזבח,¹ אמרה לו: לוקס, לוקס,² אתה החרבת ממון של ישראל ולא עמדת להם בעת צרתם. ויש אומ': מפני עיכוב משמרות. נכנס ישבאב ושימש תחתיה. לפיכך בלגה נראית יוצא לעולם וישבאב נראית נכנסת לעולם.³ כל השכנים הרעים לא קבלו שכר חוץ מישבאב, שהיה שכינה של בלגה וקבל שכר.

זהו לשון הירושלמי:

בלגה לעולם חולקת בדרום, מפני מרים בת בלגה שנשתמדה והלכה ונישאת לסרדיוט אחד משל מלכות בית יון, ובאה וטפחה על גגו של מזבח. אמרה לו: לוקס, לוקס, אתה החרבתה נכסיהן של ישר' ולא עמדת להן בשעת דוחקן. וי"א על ידי שהגיע זמנה לעלות ולא עלת, ונכנס ישבאב ושימש תחתיה בכהונה גדולה. לפיכך בלגה לעולם ביוצא וישבאב נכנס.

על האפשרות הראשונה שבברייתא ולפיה נענש משמר בילגה בגלל מעשה מרים בת בילגה מקשים בסוגיא: וכי משום בת כוהן אחת ממשמר זה קונסים את כל המשמר [2]? אביי משיב על פי פתגם עממי שדברי תינוק בשוק משקפים את העמדה של אביו או של אמו, ומן הסתם הוא

1 לביטוי זה ומקבילתו בנוסח הברייתא שבסוגיא שלנו בבבלי, "והייתה מבעטת בסנדלה על גבי המזבח", ראו ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה ד, מועד, עמ' 909.

2 ראו ליברמן, שם.

3 ראו ליברמן, שם, עמ' 910. והיינו כלשון הברייתא המובאת בפרק ה, סוגיא כד, 'בצפון', לעיל בבבלי: "הנכנסין חולקין בצפון – כדי שיראו שהן נכנסין, והיוצאין חולקין בדרום – כדי שיראו שהן יוצאין". ושמו יש בכך כדי לרמוז שבברייתא זו הייתה מוכרת כלשונה גם לעורכי התוספתא; ראו מה שכתבנו בדיון בסוגיא ההיא, מדור 'מהלך הסוגיא ותולדותיה'.

הדין למעשה מרים בילגה שהוא תוצאה של חינוך שקיבלה בבית [3]. על כך מקשה בעל הגמרא שלנו, וכי בגלל האב והאם של מרים בת בילגה קונסים את כל המשמר [4], ואביי משיב שוב על פי פתגם עממי נוסף, "אוי לרשע אוי לשכיננו" [5].

דומה ששאלת הגמרא בפיסקא [4] אינה במקום, שכן אב ואם לאו דווקא, ובפתגם העממי "שותא דינוקא בשוקא או דאבוה או דאימיה" לא ביקש אביי להאשים את אמה של מרים בת בילגה או את אביה דווקא, אלא לציין שרחשי הלב של מרים ביטאו את העמדה של המשפחה כולה. הרי מרים בת בילגה לא הייתה תינוקת כשבעטה במזבח, אלא אישה נשואה, וודאי שאין לחפש התאמה כה מדויקת בין המשל, שהוא פתגם עממי, לבין הנמשל. אביי התכוון לומר שכשם שלפי הפתגם העממי דברי תינוק בשוק משקפים את העמדות של הוריו, כך ביטאו דברי מרים בת בילגה במקדש את רחשי הלב של המשפחה כולה.

ואכן, נראה ש"תשובת" אביי בפיסקא [5] לשאלת הגמרא בפיסקא [4] נאמרה במקור בהקשר אחר לגמרי, כהסבר לסוף הברייתא, "אף על פי ששכיני הרשעים לא נשתכרו, שכיני בילגה נשתכרו". אביי ביקש להשיב על השאלה מניין לברייתא שבדרך כלל שכיני רשעים לא נשתכרו, והשיב על פי הפתגם "אוי לרשע או לשכיננו", המובא גם במשנה נגעים יב ו.

נראה, אפוא, שבמקור היו דברי אביי בסוגיא מוסבים ישירות על הברייתא, כהערות לברייתא, כדלהלן:

וכששמעו חכמים בדבר קבעו את טבעתה, וסתמו את חלונה –

אמר אביי: כדאמרי אינשי: שותא דינוקא בשוקא, או דאבוה או דאימיה.

אף על פי ששכיני הרשעים לא נשתכרו –

אמר אביי: אוי לרשע אוי לשכיננו, טוב לצדיק טוב לשכיננו.

אך בעל הגמרא בסוגיא שלנו הביא את כל הברייתא ברצף, ולאחר מכן את שתי המימרות של אביי:

אמר אביי: כדאמרי אינשי: שותא דינוקא בשוקא, או דאבוה או דאימיה.

אמר אביי: אוי לרשע אוי לשכיננו, טוב לצדיק טוב לשכיננו,

וחיבר ביניהם בשקלא וטריא שכל כולה עוסקת בשאלה הראשונה, אחריות המשמר כולו למעשיה של אחת מבנות המשפחה.

מדברינו עולה שלדעת אביי שיקפו הדברים שאמרה מרים בת בילגה את העמדה של המשפחה כולה. ואכן, שאול ליברמן קושר בין שתי המסורות באשר לסיבת העונש של משמר בילגה כדלהלן:

... ומסתבר ששניהם היו בזמן אחד ומעניין אחד, ולפיכך נסתפקו אח"כ מי מהם גרם לעונש החמור.

ושמא סברו חז"ל שבשעת חנוכת המזבח בימי החשמונאים הזמינו למשמרת שהיתה ראויה לשמש באותו זמן לפי הסדר של משמרת יהויריב בניסן. ולפי סדר זה חלו משמרות ישבאב ובלגה בחנוכה... ובלגה שהתה באותו זמן ולא באה, וראו באותו מעשה אי אימון בישועת ה', וקנסוה קנס חמור לעולם. ופשיטא שאין כאן אלא השערה גרידא בחשבונות חז"ל.⁴

דומה שליברמן רומז לכך שמשמרת בילגה נקנסה על שהיו לה נטיות הלניסטיות. בכך אפשר להסביר הן את העובדה שמרים בת בילגה השתמדה והתריסה כלפי מעלה בשעה שנכנסו יוונים להיכל, הן את העובדה שמשמרת בילגה שהתה לבוא כשנתבקשה לשרת דווקא בשעת חנוכת המזבח בחנוכה. משמרת זו חגגה, אפוא, את כניסת היוונים להיכל, ונעדרה בשעת חנוכת הבית על ידי בית חשמונאי. ואכן, כפי שהעירו רבים, לפי עדי הנוסח הלטיניים והארמניים של מכבים

ב ג ד היו שמעון, מנהל המקדש מחרחר הריב שהוביל את היוונים לבזיזת אוצרות המקדש, וכן אחיו מנלאוס, שביהן כוהן הגדול מטעם השלטונות בזמן מרד החשמונאים (ראו מכבים ב ד כג), בני "שבת בלגאה".⁵

לדברינו, אף דברי אביי בסוגיא שלנו, המאשימים את משפחתה בעמדותיה של בילגה, מצטרפים לתמונה כוללת זו: משפחתה של מרים בת בילגה, דהיינו בית האב כולו, הייתה הגורם ההלניסטי בין הכוהנים בימי מרד החשמונאים, ואין זה מפתיע אפוא שבת המשפחה השתמדה, בעטה במזבח והתריסה כלפי מעלה.

ואם כן הדבר, אפשר לומר שהתרחש תהליך הפוך מזה שדימה בעל הגמרא שלנו בשאלותיו בפיסקאות [2] ו-[4]. בעל הגמרא שלנו מתפלא שהאשימו את המשמר כולו בחטאה של בת אחת, או של אביה ואמה. אך לא משום בת, אב ואם קנסו את כל המשמר, אלא חטאו החמור של המשמר כולו, חטא התמיכה בחילול המקדש על ידי מלכות בית יוון, ולאחר מכן אכזבה מניצחון החשמונאים וסירוב להשתתף בחנוכת הבית, מוקד בסיפורה של אישה אחת, מרים בת בילגה, בגיבוש הספרותי שבברייתא. אפשר לראות בהתמקדות בפרט ובסיפור אישי טכניקה ספרותית, אך אפשר שיש בכך משום ניסיון למתן את החטא. הרי ידוע שכוהנים רבים תמכו בטימוא ההיכל ובהעמדת פסל בתוכו, ומטבע הדברים חזרו כוהנים אלו לאחר ניצחון בית חשמונאי ונטמעו ביתר משפחות הכהונה והמשיכו לשרת במקדש, ואין שומעים עליהם. אך בתקופה מאוחרת יותר עלול היה הרעיון שעובדי עבודה זרה חזרו להקריב עלולות זבחים על המזבח לזעזע, והטלת האשמה במרים בת בילגה במקום בבית האב כולו היא דרך התמודדות עם זעזוע זה. אף על פי כן, אביי הבחין בכך שלמעשה מדובר בפרט המייצג את הכלל, ונתן לכך ביטוי בפתגם העממי שהביא בפיסקא [5] שבסוגיא: שיחת התינוק בשוק היא למעשה או של אביו או של אמו.

5 ראו א' צ'ריקובר, היהודים והיוונים בתקופה ההלניסטית, תל אביב תשכ"ג, עמ' 318-319; M. Hengel, *Judaism and Hellenism*, London 1973, vol. 1, p. 279; vol. 2, p. 185, notes 139-140, וציונים לחוקרים אחרים שם; ציונים לחוקרים נוספים אצל ד' שוורץ, ספר מקבים ב, ירושלים תשס"ה, עמ' 103. שוורץ עצמו מעדיף את הגירסא שנשתמרה בכל העדים היווניים ולפיה היו שמעון ומנלאוס מ"שבת בנימין", ולפי זה הממונה על מנהל המקדש והכוהן הגדול בימים אלה כלל לא היו מזרע אהרן! אך קשה להאמין שפסול חמור זה בכוהנים ההלניסטיים לא היה נושא לפולמוס מפורש בכתובים, אם אכן כך היה. לכן נראה שהגירסא המקורית הייתה "בילגאה", וכפי שמסביר צ'ריקובר, שם, סופר שלא הכיר את "שבת בילגאה" חשב שבמדובר בשיבוש של "בנימין" ו"תיקן" את הנוסח בהתאם.

לפי כל החוקרים הנ"ל היו אלו שנכנסו להיכל יוונים בימי המכבים, וכן נראה פשוט. אך ראו גם א' ביכלר, הכהנים ועבודתם, ירושלים תשכ"ו, עמ' 59, הערה 49, שמשום מה הוציא את המילה "יוונים" מפשוטה וכתב ש"אין כל ספק" שהסיפור התרחש בימי הרומאים דווקא, בימי המרד הגדול סמוך לחורבן הבית.